

ИНФОРМАЦИОННА КОМПЕТЕНТНОСТ INFORMATION COMPETENCE

ДИГИТАЛНИТЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ АРХИВИ – СВЕТОВНА ПРАКТИКА И БЪЛГАРСКИ ОПИТ

Ж. Сурчева и И. Митева

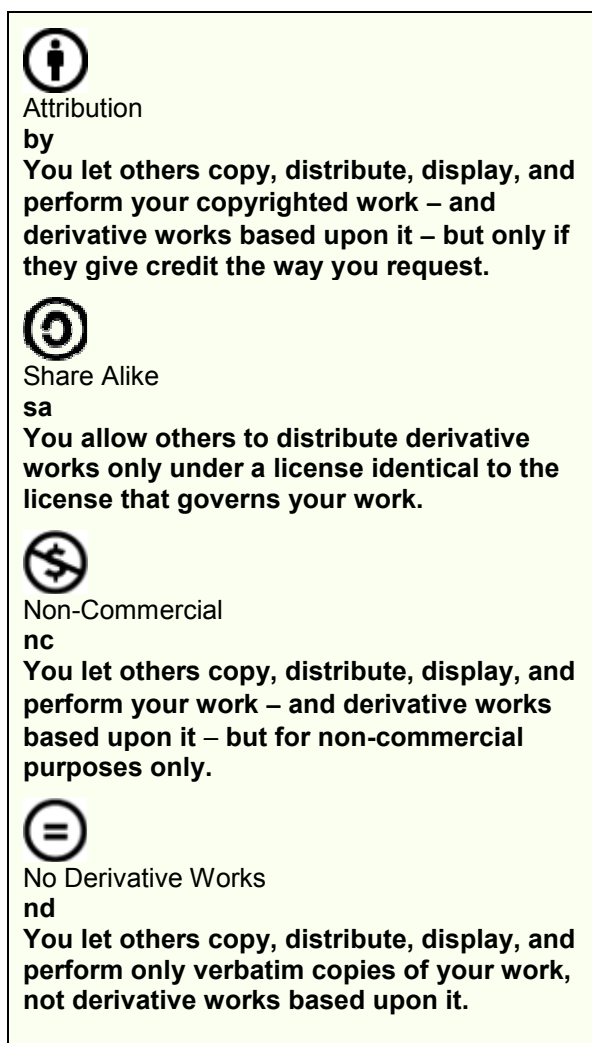
Централна медицинска библиотека, Медицински университет – София

Ако през 70-те години на ХХ в. е поставено началото на online достъпа до множество каталози на големи библиотеки, то днес, 30 години по-късно, можем да прегледаме онлайн и самите фондове на библиотеките. Огромна роля за това играят дигиталните архиви на библиотеките и на други обучителни институции, възникнали с цел подпомагане на електронното и на дистанционното обучение. След своето бурно развитие те започват да осигуряват услуги, които подпомагат и разширяват цялата учебна програма. Следващата стъпка е изграждането на т.нар. суперархиви, или репозиториуми, разработвани в множество университети. Както казва Том Стори, «Колежите, университетите и други организации се заеха с изграждането на дигитални репозиториуми, в които да съхранят интелектуалното си богатство». Институциите стимулират и приканват своите научни кадри да публикуват в *репозиториумите* копия на свои изследвания, анализи и трудове. Целта е да се съберат колкото е възможно повече научни публикации на учебното заведение във фонд, който да може да бъде използван online, а от библиотеките се изисква да ръководят това начинание [3].

Репозиториумът е архив за категоризирано електронно съхранение на документи от най-различен вид и може да бъде тематичен, институционален или комбинация от двете.

Как на практика се създава подобен електронен репозиториум? Публикациите се предоставят самостоятелно от авторите, като това могат да бъдат оригинални разработки, непубликувани другаде, статии, подлежащи на отпечатване преди последната им редакция (препринт) или след отпечатването им (постпринт), доклади, лекции, дисертации и монографии. Този процес в практиката се нарича самостоятелно архивиране и преди депонирането авторът сключва с представители на репозиториума споразумение относно авторските права и делегирания обем дейности по публикацията си.

В момента най-често ползваният тип споразумение е т.нар. лиценз Creative commons [5], с който авторът определя какви права за ползване на материала си предоставя на ползвателите му. Съществуват няколко типа договори, позволяващи различни права на ползване на авторските публикации, най-популярните сред които са представени на фиг. 1.

Фиг. 1. Лицензионни условия
(<http://creativecommons.org/about/licenses>)

Най-разпространен у нас договор е тип *Признание 2.5 България*, което дава право на ползвателя да **споделя** – да копира, разпространява и излъчва произведението, и да **ремиксира** – да адаптира (преработва) произведението. Според *Признание 2.5 България* „Трябва да посочите авторството на творбата по начина, определен от самия автор или носителя на правата върху произведението (но не и по начин, оставящ впечатлението, че същият/същите подкрепят вас или използването по някакъв начин на творбата от вас)”. Друг вариант е публикацията да бъде предадена на специалисти, които да я обработят и депонират в архива.

Бизнес моделът на дигиталните репозиториуми следва модела на т.нар. „Зелен поток” на изданията на свободния достъп. В тези случаи плаща (чрез труда си) институцията, която събира депонираните материали. Нейни специалисти обработват всеки документ, като му добавят метаданни (заглавие, автор и други библиографски елементи), чрез които той се разпознава при търсене. Необходимо е метаданните да бъдат във формат, съвместим с the Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAIPMH), което остава задължение на поддържащата репозиториума организация. Реалният достъп става, като специализираните търсещи машини системно “претърсват” съдържанието на репозиториумите и създават база данни с научни новости.

Целта на репозиториума обаче надхвърля простото събиране на електронни материали – публикациите трябва да бъдат видими и извън конкретната институция, да популяризират разработките и да доведат до контакти с учени от сродни институции. По тези съображения в Щатския университет на Охайо е създаден специален комитет, който да изучи опита на други подобни институции; да опише създадени в самия университет дигитални проекти, да събира предложения на преподавателите и да работи по план за развитие (<http://www.lib.ohio-state.edu/Kbinfo/> – Ohio State University Knowledge Bank). По подобен начин действат и редица други организации, целяйки чрез осигуряване на взаимодействие между компютърните системи, да се създаде по-широк достъп до репозиториумите на различни институции.

Усилията на библиотеките се подпомагат от организацията OCLC (*Online Computer Library Center, Inc.*) – неправителствена изследователска организация, осигуряваща компютърни услуги, която е посветила дейността си на обществената задача да разшири достъпа до световни информационни ресурси и да намали цената на информацията. Създадена е през 1967 г. като не-

търговска организация – Център към библиотеката на колежа в щат Охайо, и днес в нея членуват над 72 000 библиотеки от 86 страни. С помощта на тази организация библиотеките търсят, придобиват, наемат и съхраняват библиотечни материали (<http://www.oclc.org/uk/en/default.htm>).

Като част от своята дейност OCLC разработва OAICat и OAIHarvester – две софтуерни приложения, които осигуряват отворена система на работа между репозиториумите, като поддържат Open Archives Initiative протоколи за съхранение и обмен на данни и търсене. Днес много университети използват софтуера в своята работа [2].

В стратегически план мрежата от репозиториуми създава основата за обособено информационно порстранство и постигане на целите на Европейската комисия за изграждане на Европейската изследователска инфраструктура. Това би имало голяма полза както за учените на Европа, така и за населението като цяло – между учените и индустрията ще се създаде по-широко поле за трансфер на технологии. Това косвено би оказало благоприятен ефект върху околната среда, образованието, здравеопазването и т.н.

Дигиталният репозиториум има няколко основни функции (акценти):

- Да покаже резултатите от дейността на институцията;
- Да влияе върху развитието при осигуряване максимална прозрачност на резултатите;
- Да покаже самата институция на интересувашите се от нея – студенти, подходящ състав или спонсори;
- Да събира и обработва дигитални документи;
- Да осигурява (промоцира) територия за текущи дейности, както и за многоаспектни големи проекти;
- Да опосредства и подкрепя развитието и споделянето на дигитални обучителни и помощни материали;
- Да оказва поддръжка на научния напредък на студенти, докторанти, специализанти и др. [9].

На основа на програмирането с отворен код са разработени пакети за изграждане на дигитални архиви, които могат да бъдат свободно „свалени” от интернет и адаптирани към потребностите на отделните организации. Някои от най-разпространените програмни платформи са EPrints и DSpace; много потребители ползват и датската IndexData, Koha и Greenstone system. Изследване, проведено пред 2010 г. от група представители на eIFL, на библиотеките към Университета в Канзас, на проекта DRIVER и на Key Perspectives LTD, върху разпространението

на репозиториумите в страните в преход и развиващите се страни [8] посочва следните интересни данни:

– Основните мотиватори за изграждането на репозиториумите в тези страни са били видимостта, достъпът и съхранението. Други важни причини са необходимостта от оценка на изследователите и отговор на задание от страна на университета.

– През последните години броят на репозиториумите нараства и в повечето институции това е нов вид услуга.

– Библиотеките играят главна роля в поддръжката и популяризирането на репозиториумите (в 88% от случаите те са основният защитник и изпълнител на тази идея).

– Най-често срещаните типове материали са дисертационни публикации; други често срещани видове публикации са пълнотекстови научни статии като постпринт, списания, публикувани от институциите, и материали от научни форуми. По-рядко се откриват препринти, аудио- и видеофайлове.

– 85% от материалите са свobodнодостъпни за всички.

– Около две трети от участвалите в изследването институции използват под някаква форма опосредстван депозит, при който членове на екипа или библиотекари директно участват в депозита на материали в репозиториума.

– 56% от отговорилите организации твърдят, че по-малко от 25% от изследователите в тяхната организация вече са депонирали материали. За около 1 трета – 29% – участвалите в репозиториума учени са между 25 и 50%, за 9% делът е между 75 и 99%, а 4% от отговорилите посочват участие на изследователи от 50 до 75%.

– Най-разпространено е използването на програмния пакет D-Space – 57% от всички институции са посочили, че са изградили своя репозиториум с него, 9% ползват EPrints, а 2% – Fedora. 13% ползват локално създадени програми и 19% – други програмни пакети.

– Като приоритетни за по-нататъшно развитие на международно ниво са изброени следните услуги, които трябва да се разработят:

- общи (непрофилирани) търсачки/портали (34%),
- услуги, свързани със съхраняване на материалите (34%),
- напътствия, консултации (популяризиране и защита на движението за свободен достъп) (30%),
- профилирани по дисциплини търсещи машини или портали и репозиториум (27%),
- услуги, свързани с цитационния индекс (27%),

- статистика на ползваемостта (25%),
- каталогизиране и създаване на метаданни – „укрепващи“ услуги – enhancement services (20%),
- консултантски услуги в технически аспект (18%),
- персонално асистиране за учени, които правят депозит (16%),
- публикационна работа (14%).
- оценка на научноизследователската работа (11%),
- принтиране по заявка (7%),
- хостинг-услуги за репозиториуми (5%).

– Като основен проблем и предизвикателство институциите, поддържащи репозиториум, изтъкват създаването, промоцирането и пускането на съдържанието на самия репозиториум (42% от участвалите). Други предизвикателства са: осигуряването на ангажираност на университетските власти към репозиториума (50%); осигуряване адекватно финансиране и друг ресурс (46%); въпроси, свързани с авторското право (42%); комуникация с факултетите по повод репозиториума (41%); интегриране на репозиториума в потока на текущите работни задачи и другите вече съществуващи структури (35%) и въпросите с окомплектоване с персонал (31%).

В България в момента репозиториуми има в Нов български университет, БАН и в СУ „Климент Охридски“.

Научният електронен архив в НБУ е многопрофилен, съдържа различни типове публикации (статии, дисертации и др.) и е създаден на база платформата EPrints. Депонираните в архива научни трудове се индексират в OpenDOAR. За авторите, желаещи да депонират свое произведение там, са описани процесите, които следва да бъдат изпълнени при дигитализация и е предоставен за запознаване документ за авторските права и ограниченията в тях, който те трябва да подпишат при предоставяне на работата си в архива.

Репозиториумът, който се изгражда в МУ по инициатива на ЦМБ и на неин сървър, е от типа комбинирани институционални репозиториуми, ще включва трудове предимно на автори, работещи в МУ – София. По съдържание той може обаче да бъде разглеждан и като тематичен архив, тъй като обхващат му е разработки, свързани с клиничната медицина, биомедицината и здравеопазването. Ще се употреби програмен продукт, специално създаден за репозиториума в средата Novell, което ще осигури съвместимост с новия сървър на библиотеката. В момента в репозиториума са постъпили няколко пълнотекстови книги и лекции за студенти и специалисти в различни медицински области. Репозиториумът

на ЦМБ при МУ – София, може да бъде видян на адрес: <http://www.medun.acad.bg/blg/>

На всеки депониран материал се поставят подходящи ключови думи на български и английски език, което опосредства неговото лесно намиране от заинтересованите потребители. След преминаване на работа с новия програмен продукт репозиториумът ще бъде представен на организацията *OpenDOAR* (Организация на свободностъпните репозиториуми) и след евентуални корекции и доработка ще бъде популяризиран чрез големите търсачки с оглед лесното намиране на съдържанието му от всеки читател по света. Това, както показват изследванията, ще направи местните учени по-популярни и ще увеличи цитирането на техните публикации.

Библиография

1. Бърг, К. и Р. Колеман В помощ на научноизследователския процес. Манифест на академичните библиотеки. – Библиосфера, 2010, № 12, http://www3.nbu.bg/12_6.htm
2. Джордан, Д. Дигитални фондове, електронно обучение и библиотеки. http://www3.nbu.bg/5_1.htm
3. Стори, Т. Университетските репозиториуми: продължение на взаимното сътрудничество между библиотеки. http://www3.nbu.bg/5_2.htm
4. Kuchma, I. et B. Rosenblum. Report on Open Repository Development in Developing and Transition countries is released July 2010. <http://www.eifl.net/cps/sections/services/eifl-oa/docs/report-on-open> or from KU ScholarWorks: <http://hdl.handle.net/1808/6393>.
5. Licenses [Creativecommons.org/http://creativecommons.org/about/licenses/](http://creativecommons.org/about/licenses/)
6. OCLC – The world's libraries connected. – <http://www.oclc.org/uk/en/default.htm>
7. OpenDOAR The Directory of Open Access Repositories – <http://www.opendoar.org/>
8. Report on Open Repository Development in Developing and Transition countries is released <http://www.eifl.net/cps/sections/services/eifl-oa/docs/report-on-open> or from KU ScholarWorks: <http://hdl.handle.net/1808/6393>.
9. Swan, A. The business of digital repositories. – In: A DRIVER's Guide to European Repositories (Amsterdam, 2007), Amsterdam University Press, 2008. – <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/14455/>

РЕДАКЦИОННО СЪОБЩЕНИЕ

В статията „Приложение на такролимус при бъбречна трансплантация” в сп. „Медицински преглед” № 3, 2010, с. 61, в английското резюме *around one third* да се чете *around two thirds*.

EDITORIAL NOTICE

In the article “Application of tacrolimus in kidney transplantation” in the journal „Medical Review” № 3, 2010, p. 61, in the english summary *around one third* should be read *around two thirds*.